

УДК 94(477)

**НАУКОВА ДОСТОВІРНІСТЬ
ЧИ НАУКОВІ ПРИПУЩЕННЯ
В РЕКОНСТРУКЦІЇ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ
ВИДАТНОЇ ОСОБИСТОСТІ****SCIENTIFIC ACCURACY OR SCIENTIFIC
ACQUISITIONS IN THE RECONSTRUCTION
OF LIFE OF A RELEVANT PERSONALITY****Березовська Т. В.,**

кандидат історичних наук, доцент, завідувач
кафедри українознавства, Миколаївський
національний аграрний університет (Миколаїв,
Україна), e-mail: berezovskatetyana58@gmail.com

Шарата Н. Г.,

доктор педагогічних наук, проректор
з науково-педагогічної і виховної роботи,
Миколаївський національний аграрний
університет (Миколаїв, Україна), e-mail:
sharata@mnaeu.edu.ua

Berezovska T. V.,

*Candidate of Historical Sciences Head of the
Department of Ukrainian Studies Nikolaev National
Agrarian University (Nikolaev, Ukraine), e-mail:
berezovskatetyana58@gmail.com*

Sharata N. G.,

*doctor of pedagogical sciences, vice-rector for
scientific and pedagogical and educational work
Mykolaiv National Agrarian University
(Nikolaev, Ukraine), e-mail: sharata@mnaeu.edu.ua*

На основі широкого фактологічного матеріалу висвітлюється публічне та приватне життя визначного діяча українського відродження Миколи Миколайовича Аркаса. Аналізується проблема створення історичного портрету в контексті історичної доби, а також припустима межа висвітлення особистого життя досліджуваної постаті.

Ключові слова: біографістика, громадське та приватне життя, опера, книга з історії, просвітницька діяльність, родовід.

The article focuses on the public and private life of a prominent figure in the Ukrainian revival of Nikolai Nikolayevich Arkas on the basis of a broad factual material. The problem of creating a historical portrait in the context of the historical period, as well as the permissible limit of illumination of the personal life of the investigative figure is analyzed.

Keywords: biography, public and private life, opera, book on history, educational activity, pedigree.

Сьогодні не вщухають дискусії з приводу відтворення образів історичних постатей, що зробили значний внесок в соціокультурний розвиток певного регіону нашої країни. І справа не лише в збиранні та узагальненні певного інформативного масиву та його репрезентації, а в відтворенні саме образу історичної постаті як в громадському, так і в особистому житті.

На перший погляд здається, що висвітлення приватного життя особистості є прерогативою літератури. І дійсно, інструменталії майстрів художнього слова дозволяють не лише йти за історичними фактами, але й вдаватися до створення цілих конструкцій суто художніх образів. Ці конструкції можуть бути викликані уявою автора і не мати нічого спільного з реаліями життя та діяльності визначної постаті. А можуть стати

зразком дивовижного інтуїтивного прозріння. І тоді історична постать починає грати багатьма гранями своєї непересічної особистості.

Саме на історичному екзистанційному прозрінні наполягали представники французької школи «Анналів». І саме його заперечували представники державницького історичного напрямку. Якщо спростити картину, то і дискусії щодо створення історичного портрету особистості точилися в двох напрямках: визнати і висвітлювати лише здобутки (творчі, політичні, гуманістичні тощо) чи реконструювати життєдіяльність особистості в усіх проявах і викликах повсякденності, тобто в приватному житті [8, с. 57; 10, с. 45].

Кожен дослідник робив свій вибір, іноді тонко балансує на межі історії та літератури, інколи обмежуючись рамками прагматики та фактологічного матеріалу [7, с. 4]. Безперечно, кожна доба, в рамках якої творив дослідник, накидала свої тенета на концептуальне бачення образу. Так, 90-ті роки ХХ ст. виводили на перший план риси національної свідомості [9]. А вже через двадцять років дослідників цікавили соціоекономічні здобутки в діяльності установ, організацій, кращих представників громади. Приватне життя особистості в цьому контексті набувало суто ілюстративного допоміжного змісту і не цікавило як таке дослідників

В той же час історична постать, чия діяльність носила творчий характер, ставила предметом художнього втілення літераторів, які в свою чергу в повній мірі прагнули розкрити і відтворити рефлексії творчих пошуків своїх героїв [6].

Така доля спіткала постать Миколи Миколайовича Аркаса (1853–1909), визначного діяча українського відродження, автора опери «Катерина», першої опери на сюжет Т. Г. Шевченка, першого популярного ілюстрованого видання з історії України «Історія України–Русі», засновника товариства «Просвіта» в Миколаєві, спадкового дворянина, статського радника, почесного мирового судді. Діяльність на культурницькій ниві ввела Аркаса в коло визначних особистостей України [4; 5]. Але для нашого, Південного регіону, він має значення і як великий меценат, і як конє заводчик, чий коні брали призи на імперських виставках, і як представник великого роду Аркасів, кожне покоління якого репрезентоване визначною особистістю.

М. М. Аркас все життя, майже безвиїзно, прожив у Миколаєві. Архів родини зберігається в місті в Державному архіві Миколаївської області та в фондах Миколаївського обласного краєзнавчого музею. Певний масив архівного матеріалу з різних обставин потрапив до Києва, де зберігається в Інституті рукопису національної бібліотеки ім. В. І. Вернадського та Центральному державному архіві-музею літератури та мистецтва України. В свій час було зафіксовано спогади мешканців Миколаєва та маєтків Аркасів про цю родину та про їхні родинні стосунки.

Отже, в руках дослідників є достатній пласт джерел, щоб не лише дати загальну характеристику

діяльності М. М. Аркаса, але й розкрити його приватне життя. І тут одразу виникає питання: а в якій мірі це належить робити? Адже, з одного боку, можна впасти в примітивізм на межі з вульгарністю, а з іншого, за допомогою подробиць родинних стосунків більш широко та всебічно висвітлити особистість М. М. Аркаса.

На перший погляд, все залежить від смаків автора і завдань, які він перед собою ставить. Але якщо поглянути на проблему ширше, то дослідник повинен мати певний інструментарій, який би допоміг йому пройти між Сцільлюю і Харібдою публічного та приватного. Спробуємо в цьому контексті розглянути життєдіяльність М. М. Аркаса для більш повного та яскравого розкриття особливостей вдачі та духовних обріїв цієї історичної постаті.

Перш за все слід відзначити, що М. М. Аркас – особистість творча, з усіма рефлексіями притаманними людяма такого психотипу. Його пошук себе і свого місця в світі триватиме все життя. Від батька–грека він взяв послідовність, енергійність, стійкі моральні принципи, наполегливість і відповідальність. Мати–українка наповнила його меланхолійністю, схильністю до мрійливості, ширістю та відкритістю душі [2, с. 8]. Але були і риси, що яскраво проявилися у представників роду, знайшли втілення в особі батька адмірала М. А. Аркаса і геть не торкнулися особи його сина Миколи. Мова йде про підприємницькі здібності. Гуманітарна натура М. М. Аркаса не сприяла заробітчанству та накопиченню коштів. Разом з тим він широко витрачав гроші на реалізацію своїх «українських проєктів». І це були немалі гроші. Варто тільки уявити, в які фантастичні суми вилилася опера «Катерина», як створення, так і постановка. Не менш вражас і сума витрачена на видання «Історії України–Русі».

Отже, ми підійшли до фінансового питання родини Аркасів. А це перш за все великий батьківський спадок. Батько був унікальною особистістю. Походячи з родини неможливого грека–емігранта, він зробив карколомну кар'єру, пройшовши шлях від юнги до повного адмірала, генерал–ад'ютанта імператора Олександра II. Надзвичайні організаторські здібності та невідступність вигідно вирізняли постать М. А. Аркаса серед імперського офіцерства та сановництва. Його ім'я внесено в усі морські енциклопедичні словники, а біографія є предметом окремої історичної розвідки.

Мати С. П. Богданович мала українське походження. Вона була донькою козацького полковника, який вдало інкорпорувався в імперське дворянське середовище і отримав посаду обер–штер–кригс–комісара Чорноморського флоту в Миколаєві. Збереглися її зображення лише в літньому віці. Але судя з багатьох фактів, це була напрочуд приваблива жінка. І тут ми ступаємо на межу дозволеного в біографістиці. Справа в тому, що до кола джерел потрапляють і спогади сучасників Софії Петрівни, які часто нагадують відверті плітки. Разом з тим, ці плітки

не підтвержені ані приватним листуванням, ані родинними легендами, ані біографічними фактами, але яскраво свідчать на користь яскравості і неповторності постаті С. П. Богданович. Адже про Софію В Миколаєві говорили як про коханку імператора Олександра II. А смаки у імператорів, як відомо, вишукані.

Що ж до констатації біографічних фактів, то слід зазначити, що між адміралом М. А. Аркасом та імператором Олександром II існувала тісна дружба, що зародилася ще в дитинстві і тривала все життя. Випадок звів їх, однолітків, на військовому кораблі поблизу Севастополя. Микола I взяв з собою малого цесаревича Олександра на огляд морської ескадри, а малий Аркас служив там юнгою під наглядом старшого брата лейтенанта З. А. Аркаса. Доречно зазначити, що Захарій Андрійович Аркас був автором книги «Історія Іраклійського півострова», першим істориком Чорноморського флоту, засновником Севастопольської офіцерської бібліотеки.

Повертаючись до батьків Миколи Миколайовича, слід зробити акцент на чудових стосунках, що тримали цю родину. Збереглося приватне листування між молодим подружжям. Воно свідчить про глибоке почуття адмірала до дружини. Тож, М. М. Аркас народився в коханні та злагоді. Це відбулося в Миколаєві на Різдво 26 грудня 1852 року за старим стилем або 7 січня 1853 року за новим. Мати назвала свого первістка на честь чоловіка. Донька козацького полковника, не дивлячись на отримане дворянство, співала коліскові сину зовсім не французькою мовою, а цілком слушно рідною, українською. Поєднання в цій дитині грецької та української крові спрацювало на користь другої. Хлопчик з дитинства відчував себе українцем. Сюди ж слід додати певні особливості впертої вдачі Миколи і бажання робити все всупереч волі всесильного батька – і готовий портрет юнака Аркаса.

З дитинства його друзями були прості селянські хлопці, він носив селянське вбрання, спілкувався українською мовою і навіть на третьому курсі університету надумав одружитися з селянською дівчиною Яриною Сало. Щоправда не знайшлося «самогубця» священика, який би погодився обвінчати сина військового сановника самого високого рангу з простою селянкою. І приватний щоденник Микола теж вів українською мовою. Щоденник за 1875 рік. Це останній рік навчання на природничому відділенні фізико–математичного факультету в Новоросійському університеті в Одесі.

Не варто шукати на сторінках щоденника розповідей про навчальний процес чи про підготовку до випускних іспитів. А от перелік дівчат, в яких був закоханий Микола подається в повному обсязі. І Бідній Ярині, колишній претендентці в дружини, випадає в ньому третя позиція з кінця. Серце ж юнака переповнене коханням до шляхетної одеситки Глафіри Франкевич, яка в оточенні блискучих офіцерів в упор не бажала бачити страждання адміральського сина в селянській світлиці.

Проте не лише романтичними пошуками наповнений щоденник майбутнього діяча української культурної ниви. Є тут і поетичні спроби, і початок прозового твору «Калниш», присвячений останньому кошовому отаману. А про формування світогляду красномовно свідчить одна, на перший погляд, незначна ремарка «сьогодні поляявся з Диком за Україну» [3, с. 123].

Немає нічого дивного в тому, що адмірал не поділяв світоглядних уявлень і творчих пошуків сина. Особливо його дратувала участь Миколи у театральних виставах М. Л. Кропивницького. Приміщення, яке займала театральна трупа, знаходилося в кількох кварталах від університету. Театр погано опалювався, акторки часто хворіли, а їхні ролі з успіхом виконував режисерський кум, майбутній автор опери «Катерина» М. М. Аркас. Син вже пішов проти волі батька і не побажав вступати до Морського кадетського корпусу. Але допустити можливість акторської кар'єри сина адмірал теж не був спроможний. Тому після закінчення університету батько влаштував його на посаду власного ад'ютанта.

Справа в тому, що через поганий стан здоров'я адмірал вимушений був ще в 1866 році залишити С.–Петербург і повернутися до Миколаєва, де обійняв посаду головного командира Чорноморського флоту і портів. В 1881 році адмірала не стало. Микола Миколайович одразу пішов у відставку в чині статського радника. Для нього настав час реалізації творчих задумів. Важко сказати, чи поділяла на першому етапі сімейного життя уподобання чоловіка його дружина Ольга Іванівна Шишкіна, донька капітана II рангу. В свій час вона ретельно «почистила» родинний архів перед еміграцією. Тому, на відміну від приватних стосунків в родині адмірала, родинні стосунки композитора документально не простежуються. Разом з тим є безперечні факти, що свідчать на користь духовного порозуміння цієї подружньої пари. Ольга Іванівна після смерті чоловіка перевидала у Кракові його «Історію України–Русі», вклавши в це видання немалі кошти. Видання було суттєво доповнено та редагувалося професійним істориком Левком Лепким.

Взагалі на плечі цієї жінки лягли тягарем піклування про маєтки, в одному з яких був кінний завод, а в іншому промислове розведення риби, про нерухомість в Миколаєві та інші господарські клопоти. Сталося так, що основний спадок адмірала після передчасної смерті двох його синів перейшов до М. М. Аркаса. Він став великим землевласником з налагодженим, завдяки адміралу, господарством. Сам Микола Миколайович не виявляв завзятого інтересу до господарської та підприємницької діяльності. Коло його інтересів було пов'язане з масштабними культурницькими проектами.

Наприкінці XIX ст. багато писалося і говорилося про створення українського оперного мистецтва. М. Лисенко активно працював на цій ниві, створивши низку опер з національним забарвленням. Але ще не було написано опери на сюжет Т. Г. Шевченка. І першим автором такої

опери став М. М. Аркас. Це була опера «Катерина». Микола Миколайович не мав достатніх фахових знань для оформлення свого музичного бачення та відчуття в оркестровку цілісного музичного твору. Тому роботу над оперою слід розглядати як втілення великого творчого проекту з залученням низки фахівців.

Слава М. М. Аркаса зростала. Його навіть плутали з відомим батьком і столична преса запевняла, що автором української опери «Катерина» є адмірал М. А. Аркас. В модному театрі «Акваріум» в Москві М. Л. Кропивницький готував прем'єру. Але побачити своє дітище на великій сцені М. М. Аркасу так і не судилося. Стався серцевий напад, після якого не лише про великі подорожі, але про гру на фортепіано довелося забути, руки погано слухалися господаря. І тут ми знову заходимо на територію приватного життя головних героїв.

Справа в тому, що інсульт Миколи Миколайовича був пов'язаний з новиною, почутої від старшої доньки Ксенії. Доки батько працював над оперним лібрето, вводячи нових персонажів, але дотримуючись основної фабули – народження селянською дівчиною байстрюка від панича–офіцера, Ксенія, панянка, завагітніла, навпаки, від простого селянина. Кінець XIX ст. не сприяв позитивному сприйняттю подібних новин. До того ж Ксенія легковажно назвала та охрестила новонародженого позашлюбного сина Миколою. А це дещо ускладнювало ситуацію в родині, бо дід та баба вимушені були усиновити хлопчика аби прикрити доньчин гріх. Проте в родині Аркасів вже був син Микола, що навчався в Морському кадетському корпусі в С.–Петербурзі. Тож довелося родині знаходити самі неймовірні пояснення, чому вони своїм дітям давали однакові імена. До слова, Ксенію невдовзі віддали заміж за старого графа Іщєєва, потім вона побралася з підприємцем В. Шестеріковим, від якого народила сина Володимира.

Пройдуть роки і родовід Аркасів буде прославлений вже іншими двома Миколами, а саме – сином та усиновленим онуком. Вони стануть активними діячами ОУН, будуть брати активну участь в українських визвольних змаганнях. М. М. Аркас – син прославився також на театральній ниві, М. М. Аркас – онук стане автором першої регіональної історії України «Історія Північної Чорноморщини».

Але повернемося до постаті їхнього знаменитого батька, композитора М. М. Аркаса. Власне кажучи, з композиторством на початку XX ст. з вищезгаданих причин було покінчено. Але неспокійна енергійна натура Миколи Миколайовича вже перебувала в творчому пошуку. Нагальним питанням того часу було створення видання з історії України для всіх верств населення. Тобто народ потребував популярну книжку з малюнками, щоб дізнаватися про минуле України. І таке видання почав готувати історик М. С. Грушевський.

М. М. Аркас не був фаховим істориком, але мав палке бажання прислужитися ідеї створення

історії для простого люду. До того ж підростав усиновлений онук Микола, який з задоволенням слухав розповіді батька–діда про героїчні минулі часи. І сам М. М. Аркас завжди пояснював бажання зайнятися історією саме заради створення книжки для малого Миколи. До співпраці було залучено фахового історика В. М. Доманицького і робота закипіла. І хоча М. М. Аркас не створював ніякої певної історичної концепції, наявність вдалих ілюстрацій і баладний стиль робили аркасівську книжку цікавою та привабливою.

Для того щоб видати «Історію України–Русі» в твердій обкладинці і на якісному папері, довелося закласти землі в одному з маєтків. В процесі з'ясувалося, що цього замало, тому було закладено землі і в другому маєтку.

Нарешті книжка побачила світ. Вона стала першим ілюстрованим популярним виданням з історії України. Весь тираж миттєво розійшовся. Нова хвиля слави високо піднесла ім'я М. М. Аркаса. Але була і критика з боку М. С. Грушевського, якому не вдалося вчасно знайти благодійні кошти та видати свою книгу раніше. Грушевського можна зрозуміти. Він фаховий історик з власною оригінальною концепцією історичного розвитку України. Аркас–аматор, мета якого створити красиво оформлену книжку про героїчну минулину. На перший погляд, у Аркаса не було шансів стати в один ряд з професіоналом. Але сталося неймовірне, аркасівська книжка сподобалася широкому загалу саме завдяки своїй невибагливості та оповідальному стилю.

Між тим М. М. Аркас продовжував енергійно працювати в контексті формування національної свідомості. В його маєтку Христофорівка Херсонської губернії була початкова школа. М. М. Аркас запровадив в ній українську мову навчання. Проте його спроба викладати українською Закон Божий викликала обурення місцевого священика, за скаргою якого експерименти Миколи Миколайовича було припинено [11]. Але він швидко знайшов себе на просвітнянській ниві. В 1907 році М. М. Аркас заснував у Миколаєві товариство «Просвіта». Мабуть, немає потреби говорити про те, що фінансовий бік справи, як і всі організаційні моменти взяв на себе М. М. Аркас [1].

Членами товариства була вся родина Аркасів. В цьому проекті творча особистість Миколи Миколайовича розкрилася в повній мірі. «Просвіта» стала його улюбленим дітищем. Концерти, живі картини, танцювальні та музичні вечори, лекції з історії України, відкрита читальня – все це робило діяльність «Просвіти» привабливою для всіх вікових категорій миколаївців. Розташована в одному з найпривабливіших будинків в центрі міста, «Просвіта» була дуже популярним місцем спілкування містян. І все це завдяки енергійній натурі М. М. Аркаса. Він так перейнявся роботою просвітницької читальні, що вирішив організувати в місті книжкові магазини з українськими книжками та часописами. Нема потреби говорити, що діяльність «Просвіти» трималася на ентузіазмі та організаторських здібностях М. М. Аркаса, зі

смертю якого в 1909 році почала загасати і вона [10, с. 132].

М. М. Аркас помер в оточенні своєї родини в родинному палаці, перед смертю попросив дати йому люльку. Миколаївські газети багато писали про похорон М. М. Аркаса, про непритомність під час процесії дружини та доньки, підкреслюючи тим самим наявність потужного стрижня сімейної любові та злагоди в родині Аркасів. Тіло М. М. Аркаса поклали до родинної усипальні. Її в свій час було замовлено для адмірала М. А. Аркаса у італійського скульптора Уліссо Камбі. Каплиця розташована біля алтарної стіни церкви Всіх святих на Миколаївському міському некрополі. Її завжди прикрашають квіти, що свідчить про вшанування пам'яті родини Аркасів.

Отже, підсумовуючи, зазначимо, що роль і значення М. М. Аркаса в українській історії можна вважати визначним, вже лише по одній з трьох великих справ, що були ним здійснені. Напиши він лише оперу «Катерина» чи книжку «Історія України–Русі», або організує в Миколаєві товариство «Просвіта», він вже б увійшов в когорту славетних українців. А тут ціла низка великих національних проектів, що змінювали уявлення про меншовартість малоросійського народу, впевнено доводячи, що народ цей український з власною історією, культурою та долею.

Про М. М. Аркаса, як і про багатьох представників цього славетного роду можна розповідати безупинно. Але, як було зазначено, репрезентація видатної особистості потребує особливого підходу. Завжди постає проблема взаємодії та консенсусу досліджуваної особистості та безпосередньо дослідника. Тому кожен автор біографії певного героя вирішує цю проблему особисто. На нашу думку, створюючи історичний портрет, дослідник цілком слушно може вдаватися до відображення не лише публічної діяльності особистості, але й до висвітлення сімейних стосунків.

Особливо слід наголосити на проблемі реконструкції певних сюжетів біографії, яка припустима за певних умов. Перша умова – це наявність джерельної бази дослідження. Друга – глибока обізнаність в нюансах історичної доби, в яку діяла зазначена особистість. Входячи на території приватного життя особистості, історик доводиться бути дуже обережним, визначаючи тонку межу дозволеного та пристойного у відображенні особистого життя історичної постаті. Звичайно, кожний дослідник ставить свої завдання при написанні біографії, але для досягнення мети саме всебічне висвітлення особистості робить історичний портрет найбільш повним і глибоким.

Список використаних джерел

1. Андріяш, ВІ., 2004. 'Внесок М. М. Аркаса у розвиток суспільно–політичної думки України: автореф. дис. ... канд. політ. наук: спец. 23.00.01 «Теорія та історія політичної науки»', Миколаїв, 20 с.
2. Березовська, ТВ., 2004. 'Рід Аркасів: просопографічний портрет на історичному тлі доби: автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України»', Одеса, 20 с.

3. Березовська, ТВ., 2005. 'Історичний портрет роду Аркасів', Миколаїв, 215 с.

4. Бундюченко, ТВ., 2013. 'Науково-просвітницька творчість та діяльність М. М. Аркаса: автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Істрія України»', Миколаїв, 20 с.

5. Гриценко, ВП., 2008. 'Громадська діяльність Миколи Аркаса: автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.0001 «Історія України»', К., 20 с.

6. Жадько, В., 2003. 'Грек з душею українця. Роман-пошук', К., 345 с.

7. Менжулін, ВІ. 'Про деякі актуальні проблеми теорії та методології історико-філософської біографістики', *Майстеріум*. – 1016, Вип.65. Історико-філософські студії, с.3–12.

8. Попик, В., 2008. 'Світоглядні засади розвитку української біографістики та формування національних ресурсів біографічної інформації XXI ст.', *Українська біографістика = Biographistika Ukrainica: zb. nauk. prac' / NAN Ukraini, Naц. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т біографічних досліджень*, К., Вип.4, 554 с.

9. Сарбей, ВГ., 1991. 'М. М. Аркас і його «Історія України–Русі»', *Український історичний журнал*, №5, с.46–53; Чишко, В., 1996. 'Біографічна традиція та наукова біографія в історії і сучасності України', К.: *БМТ*, 239 с.

10. Шкварець, ВП., 2002. 'Микола Миколайович Аркас. Життя, творчість, діяльність', Миколаїв–Одеса, 167 с.

11. Якименко, СІ., Шарата, НГ., 2014. 'Педагогічні погляди та громадсько-просвітницька діяльність М. Аркаса', К.: *Слово*, 228 с.

Ukrai'ns'kyj istorychnyj zhurnal, №5, s.46–53; Chyshko, V., 1996. 'Biografichna tradycja ta naukova biografija v istorii i suchasnosti Ukrai'ny (Biographical tradition and scientific biography in the history and modern times of Ukraine)', К.: *БМТ*, 239 s.

10. Shkvarец', VP., 2002. 'Mykola Mykolajovyч Arkas. Zhyttja, tvorчist', dijal'nist' (Nikolai Nikolaevich Arcas. Life, creativity, activity)', Mykolai'v–Odesa, 167 s.

11. Jakymenko, SI., Sharata, NG., 2014. 'Pedagogichni pogljady ta gromads'ko-prosvitnyч'ka dijal'nist' M. Arkasa (Pedagogical views and public-educational activities of M. Arkas)', К.: *Slovo*, 228 s.

* * *

References

1. Andrijash, VI., 2004. 'Vnesok M. M. Arkasa u rozvytok suspil'no-politychnoi' dumky Ukrai'ny: avtoref. dys. ... kand. polit. nauk: spec. 23.00.01 «Teorija ta istorija politychnoi' nauky» (M. M. Arkas's contribution to the development of socio-political thought in Ukraine: author's abstract. Dissertation for Science. Degree Candidate flight. Sciences: special 23.00.01 «Theory and history of political science»)', Mykolai'v, 20 s.

2. Berezov's'ka, TV., 2004. 'Rid Arkasiv: prosopografichnyj portret na istorychnomu tli doby: avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: spec. 07.00.01 «Istorija Ukrai'ny» (The genus of Arkasov: a dissertation portrait on the historical background of the day: author's abstract. dis. for the sciences. Degree Candidate is Sciences: special 07.00.01 «History of Ukraine»)', Odesa, 20 s.

3. Berezov's'ka, TV., 2005. 'Istorychnyj portret rodu Arkasiv (Historical portrait of the genus Arkasov)', Mykolai'v, 215 s.

4. Bundjučenko, TV., 2013. 'Naukovo-prosvitnyч'ka tvorчist' ta dijal'nist' M. M. Arkasa: avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: spec. 07.00.01 «Istrija Ukrai'ny» (Scientific and educational work and activities M. M. Arkasa: author's abstract. dis. for the sciences. step Candidate. Ist. Science: Special. 07.00.01 «History of Ukraine»)', Mykolai'v, 20 s.

5. Grycenko, VP., 2008. 'Gromads'ka dijal'nist' Mykoly Arkasa: avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: spec. 07.0001 «Istorija Ukrai'ny» (Public activity of Nikolai Arkas: author's abstract. dis. for the sciences. Degree Kand. st. nauk: Special 07.0001 «History of Ukraine»)', К., 20 s.

6. Zhad'ko, V., 2003. 'Grek z dusheju ukrai'ncja. Roman-poшuk (The Greek with the soul of a Ukrainian. Roman-search)', К., 345 s.

7. Menzhulin, VI. 'Pro dejaki aktual'ni problemy teorii' ta metodologii' istoryko-filosofs'koi' biografistyky (About some actual problems of the theory and methodology of historical and philosophical biography)', *Majsterium*. – 1016, Vyp.65. Istoryko-filosofs'ki studii', s.3–12.

8. Popyk, V., 2008. 'Svitogljadni zasady rozvytku ukrai'ns'koi' biografistyky ta formuvannja nacional'nyh resursiv biografichnoi' informacii' XXI st. (World-view principles of the development of Ukrainian biography and the formation of national resources of biographical information of the XXI century)', *Ukrai'ns'ka biografistyka = Biographistika Ukrainica: zb. nauk. prac' / NAN Ukrai'ny, Naц. б-ка Ukrai'ny ім. В. І. Vernads'kogo, Ін-т біографічних досліджень*, К., Vyp.4, 554 s.

9. Sarbej, VG., 1991. 'M. M. Arkas i jogo «Istorija Ukrai'ny–Rusi» (M. M. Arkas and his «History of Ukraine–Rus»)',